

Viktor Maximovič Žirmunskij

Rým, jeho historie a teorie

(Rifma, jejo istorija i teorija, 1923)

Studie ruského literárního historika a teoretika vycházejícího z okruhu formální školy, která se speciálním problémem poetiky zabývá z hlediska celkové výstavby díla.

V úvodní kap. Problém rýmu (7–20) autor konstatuje, že často ani dílčí jevy básnického jazyka nemohou být plně postiženy v rámci jediného, specializovaného okruhu bádání. Ani rým není pouhou součástí hláskové výstavby, instrumentace (*instrumentovka*, 9) básně, a tedy předmětem nauky o uspořádání kvalitativních prvků ve verši, která spolu s metrikou a melodikou tvoří nauku o zvucích v poezii. Žirmunskij odmítá klasické učebnicové definice, jež chápou rým jako prostou zvukovou shodu a nedoceňují jeho kompoziční funkci (vyznačení hranic veršů, ale i jejich sounáležitosti); ta je podle něj zvláště silná právě v případě volného verše, jehož klauzule se neopírá o naplnění jistého metrického schématu. Školská definice rýmu je však současně také příliš úzká, neboť se zaměřuje především na tzv. přesný rým. „Z teoretického hlediska je přesný rým vlastně jen složitá kombinace elementárnějších hláskových opakování“ (12), slévá se v něm totožnost veršových zakončení, totožnost a jednotné rozložení souhlásek. V reálné básnické praxi se setkáváme s různými seskupeními těchto složek (asonance — totožnost samohlásek při rozdílných souhláskách; konsonance — totožnost souhlásek při různých samohláskách; diference v klauzulích verše, např. rýmy různoslabičné a nestejně akcentované, aj.) (13). Žirmunskij proto usiluje postihnout „dějiny rýmu“ jako proces kanonizace rýmu přesného a souběžný — a stejně významný — proces jeho narušování, dekanonizace (14). Rozložením přesného rýmu na složky se odhaluje jeho příbuznost s jinými hláskovými opakováními uvnitř verše, jež mají rozhodující vliv na jeho instrumentaci; rým je vlastně výsledkem kanonizace zvukového opakování v dané kompoziční funkci.

V oddílu Klasifikace rýmu (21–78) si pak autor všímá problému rýmu z hlediska metrického (rým jako veršové zakončení, funkce

rýmu ve strofě, problém tzv. vnitřního rýmu) a z hlediska zvukosledné organizace, tj. instrumentace verše (bohatý rým, přibližný rým, nepřesný rým).

Zajímá ho zejm. významová stránka rýmu (III. Rým a význam, 79–221), totiž skutečnost, že rým soustřeďuje pozornost na vzájemný sémantický vztah zvukově sblížených slov. V každé epoše existují určité tradiční rýmové dvojice, na pozadí těchto konvencí dochází k pokusům o obnovení rýmového slovníku, o hledání ojedinelého rýmu.

IV. oddíl Původ rýmu (222–296) se pak znovu vrací k základní myšlence studie, že rým je zvukovým opakováním v určité kompoziční funkci. Rozhodujícím okamžikem ve vývoji rýmu se stává soustředění pozornosti na zvukové opakování a jeho přeměna ve stálý faktor kompozičního členění veršové řeči (223) jako závazné složky metrické konstrukce. Na tomto pozadí se Žirmunskij pokouší osvětlit jeho genezi, jakkoli je obtížné přesně určit okamžik, kdy se opakování hlásek v dané kompoziční funkci kanonizovalo (224). Proces imanentního vývoje rýmu totiž probíhal v souvislosti s přejímáním rýmových technik vypracovaných už v jiných literaturách (224). Žirmunskij se pak soustřeďuje právě k „zárodečnému rýmu“, kterým rozumí hláskové opakování vyvíjející se z náhodné složky instrumentace v závazný postup metrické kompozice. Sleduje ho ve starogermánském aliteracním verši, staré poezii románské, v ruské sylabické poezii a bylinách, a dobírá se tak různých projevů metrické kompozice verše. Ve staroněmecké poezii vzniká zárodečný rým jako souznění přízvučných slabik a slouží k podtržení sounáležitosti dominantních přízvuků uvnitř verše, ve starém eposu francouzském a španělských romancích vyznačuje asonance hranice sylabické řady, hláskové opakování se soustřeďuje kolem posledního metricky závazného přízvuku. V ruských bylinách vzniká zárodečný rým v důsledku rytmickosyntaktického paralelismu apod. Ve všech případech je však vznik rýmu skutečně podmiňován metrickou kompozicí (kompozici autor chápe dostatečně široce jako „umělecky zákonité rozložení nějakého materiálu v prostoru a čase“, 299).

V závěru — už tváří v tvář současnému literárnímu procesu — Žirmunskij upozorňuje, že bereme-li v úvahu historický dokladový materiál, ani v rýmech ruské moderny od symbolistů k futuristům (Valerij Brjusov, Alexandr Blok, Vladimir Majakovskij) nelze spatřovat módní výstřelek, ale zákonitý jev, v dějinách rýmové techniky neojedinělý.

Žirmunského raná práce je příznačná pro druhé období vývoje ruského formalismu, kdy po prvních vystoupeních spíše manifestačního rázu, omezených na dílčí programové, ale ne vždy

argumentované sondy do oblasti poetiky, vzrůstá úsilí po jistém „zakademičtění“ literární teorie, po jejím soustředění k vědecky pojatému výzkumu. V souvislosti s tím sílí zřetel k systémovému pojetí díla, k pohledu na jednotlivé „básnické prostředky“, „básnické postupy“ jako na součást celistvé literární struktury. Žirmunskij v této chvíli příznačně nenabízí drobnou literárněvědnou etudu na miniaturní téma, ale neobyčejně rozsáhlou, komplexně pojatou monografii. Rým zde není chápán jako izolovaný fakt poetiky, není stavěn — jak se tradičně dělo a v praktických poetikách dosud děje — proti „neúplnému rýmu“, asonanci, konsonanci apod., ale naopak je studován právě v souvislosti s celkovou organizací zvukového plánu, s celkovou výstavbou básně, s její kompozicí. Rým je nahlížen jako složka, která v sobě vždy „obsahuje“ celistvost. Statické vymezování básnického prostředku, vlastní tradiční poetice, se tak plně rozrušuje: rým je nahlížen nově, ne jako nehybné faktum, ale jako proces, dynamický živel. Na rozdíl od starších formalistických prací, soustředěných především k mikroanalýze, zapojuje Žirmunskij do výzkumného aktu značnou odbornou erudici, která ho pak — po rozpadu formální školy koncem 20. let — vedla k souběžnému uplatnění v literární vědě, jazykovědě (zvl. germanistické), folkloristice apod. Zvláště dobře patrné je i v této práci o rýmu Žirmunského zaměření komparatistické, snaha sledovat daný jev v různých národních kulturách, a dobrat se tak jeho sdílené nadnárodní zákonitosti.

Šíře odborného zájmu a úsilí promítat i detailní básnický prostředek do širšího kontextu literárních souvislostí byla také jedním z důvodů, proč → Michail Michajlovič Bachtin ve své kritice formalismu¹ Žirmunského (částečně s → Borisem Michajlovičem Ejchenbaumem) vyčleňuje mimo vlastní formalismus, vidí v něm spíše „souputníka formální metody“ než formalistu. Sám Žirmunskij ostatně svou distanci od formální metody výslovně vyjádřil, když odmítl vidět v procesech ozvláštňení vlastní hnací sílu literárního vývoje a neztotožnil se s krajními postoji formalistické metodologie.²

Septěti s dynamikou vývoje ruské literární vědy na přelomu století, která vedla k přesunu literárního díla do středu badatelské pozornosti, je však i v Žirmunského monografii o rýmu zcela zřetelné. Ke společnému směřování se hlásí již svým vyhraněným zájmem (u Žirmunského je ovšem od počátku jen jedním z mnohých) o otázky poetiky, pojaté jako disciplíny v zásadě lingvistické (po letech bude tento postoj, který jako jeden z prvních formuloval právě Žirmunskij, na mezinárodním badatelském fóru nově aktualizovat jeden z bývalých formalistů → Roman Jakobson). Z toho hlediska je pojetí historie — alespoň v rámcích dané práce — Žirmunským „teoretizováno“, přizpůsobeno

1 M. M. Bachtin, *Formální metoda v literární vědě*, Praha 1980, s. 94 [1928].

2 V. M. Žirmunskij, *Voprosy teorij literatury*, Leningrad 1928, s. 156.

dobovému směřování formalistů k dějinám jako imanentně chápanému vývoji určitého teoreticky nahlíženého literárního problému (v dané souvislosti se hovořilo o programové historii „beze jmen“)³. Nositelem vývojové dynamiky takto abstrahované se v monografii o rýmu stává mechanické pulzování kanonizace a dekanonizace, ustalování normy a její rozrušování, vedoucí k ustavení normy nové.

I přesto si právě tato konkrétní Žirmunského analýza dílčího problému poetiky zachovala dodnes svou hodnotu a představuje základní monografii k problému. Její teze, ve své době převratné, postupně přešly do obecného povědomí, staly se pevnou součástí teorie literatury. Neznamená to ovšem, že by byly přijímány jako konečné pravdy. Novější poetika prohloubila v mnohém výchozí Žirmunského pohled na dílo a funkci jednotlivého básnického prostředku v něm. Zatímco Žirmunského představa literární struktury počítala s jakousi automatickou harmonií všech složek, už jeho současník → Jurij Nikolajevič Tyňanov zdůrazňoval spíše vnitřní napětí prvků v rámci celku. Na jeho pojetí navázal např. → Jurij Michajlovič Lotman svým termínem pro označení tohoto vztahu, *soprotivopostavlenije*, v němž se slučuje *protivopostavlenije* (kladění proti sobě) a *sopostavlenije* (kladění vedle sebe, porovnání).

Vydání

***Rifma, jeho istorija i teorija*, Petrograd 1923** (z tohoto vyd. citováno); reprint München 1970; též in: V. M. Žirmunskij, *Těorija sticha*, Leningrad 1968, s. 235–430, 1971, 1975. Rým, jeho historie a teorie (kráceno), in: V. M. Žirmunskij, *Poetika a poezie*, Praha 1980, s. 187–247.

Literatura

V. Erlich, *Russian Formalism*, 's-Gravenhage 1955. P. Berkov, V. M. Žirmunskij kak litěraturoved. K 70-letiju so dňa rožděnija, *Russkaja litěratūra* 1961, č. 3, s. 233–238. M. Halle, Zhirmunskij's Theory of Verse. A Review Article, *Slavic and East European Review* 1968, č. 2, s. 213–218. V. J. Cholševnikov, V. M. Žirmunskij — stichoved, in: V. M. Žirmunskij, *Těorija sticha*, Leningrad 1975, s. 643–660. V. Svatoň, doslov k č. vyd. 1980.

Viktor Maximovič Žirmunskij (1891–1971)

Ruský jazykovědec, literární historik a teoretik, komparatista, folklorista. Do myšlenkového ovzduší formální školy vstupoval

³ Srov. M. M. Bachtin, *Formální metoda*, cit. dílo, s. 71.

už jako zkušený badatel s širokým rozhledem po otázkách literární historie (romantismus, a to zvl. německý, ruský symbolismus), udržel si v ní nezávislé postavení a setrval u své představy široce založených konfrontačních výzkumů. Značnou pozornost věnoval také německé dialektologii a výzkumu lidové epiky (zvl. kavkazských národů). Další díla: *Německij romantizm i sovremennaja mistika* (1914), *Religioznoje otrečeniye v istorii romantizma* (1919), *Kompozicija liričeskich stichotvorenij* (1921), *Poezija Alexandra Bloka* (1922), *Valerij Brjusov i nasledije Puškina* (1922), *Bajron i Puškin* (1924), *Vveděniye v metriku* (1925), *Nacionalnyj jazyk i socialnyje dialekty* (1936), *Gjote v ruskoj litěrate* (1937), *Istorija německogo jazyka* (1939), *Uzbekskij narodnyj geroičeskij epos* (1947, s Ch. T. Zarifovem), *Kirgizskij geroičeskij epos Manas* (1961, s M. I. Bogdanovovou a A. A. Petrosjanovou) aj.

České překlady

Poetika a poezie (1980, výbor), *O hrdinském eposu (slovan-ském a středoasijském)* (1984). Slovensky též: *Problémy poetiky* (1969). Stati: Úlohy poetiky, in: M. Bakoš (ed.), *Teória literatúry*, Bratislava 1971, s. 82–109.

/mc – vs/